

Tržište i plan

Vlatko Mileta

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Dopustite mi da interveniram jednom napomenom. Kad se govori o ostvarivanju dohotka, onda ne može biti riječi o ostvarivanju dohotka samo na jugoslavenskome jedinstvenom tržištu, nego i na svjetskom tržištu. Jer, ako se ostaje samo na koncepciji jugoslavenskog tržišta, onda ne možemo izaći iz autarkičnog kruga, kao ni naći rješenja za sadašnje probleme:

Kad je već riječ o svjetskom tržištu, ne mislim da je ono liberalno tržište pretkapitalističke ili manufakturne faze razvoja kapitalizma, kao što se iz nekih izlaganja naslućuje da se o svjetskom tržištu tako razmišlja.

Po mome mišljenju, svjetsko tržište je organizirano tržište, dakle tržište koje se bitno razlikuje od ovdje pretpostavljenog tržišta — tržišta na kojemu faktori proizvodnje slobodno cirkuliraju. Međutim, i pored toga, na tom tržištu djeluju određene zakonitosti koje prisiljavaju robne proizvođače na određeno ponašanje.

Institucionalizacija svjetskog tržišta posredstvom raznih međunarodnih robnih sporazuma i njegova multilateralna regionalizacija bitno deriviraju liberalističko određenje svjetskog tržišta, što posebno dolazi do izražaja u definiranju cijena jer, u najmanju ruku, postoje barem četiri svjetske cijene za isti proizvod.

To govori u prilog tezi da se problem svjetskog tržišta, pa ako hoćete i problem jugoslavenskog tržišta, ne može jednostavno apsolvirati tvrdnjom da djeluju tržišne zakonitosti, ili da djeluje plan, pa će svi problemi biti riješeni.

U nas su prilično ishitrene rasprave o odnosu tržišta i plana. Neki misle da se planom može sve riješiti, dok su drugi na pozicijama shvaćanja tržišta kao svemoćnog mehanizma. Suvremeni liberalisti tržištu ponovno pripisuju moći koje ono objektivno ne može imati. Nerijetko uzvikuju kako je tržište najbolji integrator privrede i gospodarskog života. Nasuprot njima su pristaše dirigitirane i planirane ekonomije, koji tvrde da ako nešto nije planirano, onda to niti ne postoji i ne treba mu otvoriti prostor za življenje. Na takvo stajalište nakalemljuju se zahtjevi za preciznim pobrojavanjem prihvatljivih zahtjeva i organiziranjem ekonomskog života koji će tako zabilježene zahtjeve nastojati provesti u život pod svaku cijenu. U višenacionalnim ekonomijama ti zahtjevi poprimaju dodatnu dimenziju, o kojoj bi trebalo posebno govoriti.

Po prirodi stvari, istina je između ta dva ekstrema. Ona nije na sredini, kako bi se moglo zaključiti, već je određena stupnjem privredne razvijenosti i stupnjem razvijenosti proizvodnih snaga.

Nije mali broj privrednih aktivnosti, a sukladno tome ni proizvoda, koji se zbog visokoga organskog sastava kapitala i golemih vrijednosti naprosto ne mogu prepustiti tržišnim zakonitostima. Tržišna konkurencija među takvim proizvodima razvila bi stvari do apsurdna i nijedno društvo u svijetu nije danas toliko razvijeno da može proizvoditi takve proizvode za nepoznatog potrošača. Nasuprot tome, niz je proizvoda i proizvodnja za koje je tržište u suvremenim uvjetima nezamjenjiva poluga u promicanju produktivnosti i, prema tome, društvenog napretka.

Pitanje se stoga ne može postavljati u obliku dileme: ili tržište ili plan, kao što se ono ne može ni apsolvirati tako da se ističe kako je tržište planski regulirano, odnosno da je tržište komponenta plana. Ako tako pristupimo tržištu, onda to pretpostavlja da je planom sve definirano, prema tome definirano je i tržište, pa ako se tržište nepokorava zacrtanim kretanjima, onda se ne realizira ni plan, te se tako otvara pitanje nerealnosti planiranja. Vrijedi, naravno, i obrnuto, jer se planom danas ne mogu regulirati sve aktivnosti u jednom društvu, a da se istovremeno i to društvo ne organizira na način koji će omogućiti realizaciju plana.

Prihvatanje tržišta i plana, za koje plediramo, zahtijeva stoga raščišćavanje mnogih dilema i nedoumica i o tržištu i o planu, napose poimanje plana kao zbroja želja za čiju se realizaciju kasnije angažiraju sve proizvodne mogućnosti danoga društva.

Planiranje je karakteristika suvremenog svijeta i malo je zemalja u svijetu koje prepuštaju razvoj svoje privrede stihijskom djelovanju tržišta. Drugo je, međutim, pitanje kakvo je to planiranje i što se podrazumijeva pod planiranjem. Zar nije planiranje i politika kamatnih stopa, stopa amortizacije, kreditna politika itd? Zar se carinskog politikom ne mogu postići isti efekti kao i najminucioznijim detaljističkim planiranjem? Pogledajmo samo kakve efekte postiže Evropska zajednica svojom carinskom politikom prema trećim zemljama i tko zapravo financira njihovu planiranu poljoprivredu. Zar se doista samo globalnim planskim projekcijama, na kojima se gube golemi trud i energija, može osigurati realizacija određenih društvenih ciljeva?

Te dimenzije otvaraju mnoga nova pitanja, među inima i pitanja o tržišnom poslovanju jugoslavenskih proizvođača — razumije se, i na jedinstvenome jugoslavenskom tržištu — na kojem će ekonomski instrumentarij biti tako postavljen da kroz tržište propušta uspješno proizvođače mjerene svjetskim kriterijima, koji su tako istovremeno i proizvođači za svjetsko tržište. Da bi se to postiglo potrebne su mnoge izmjene, posebno u stvaranju jedinstvenih uvjeta privređivanja i promjena u poreznom instrumentariju u kojemu će ostvareni dohodak biti osnovica alimentiranja svih neproizvodnih društvenih rashoda, uključujući i neproizvodne rashode privrednih subjekata. U protivnom, ne može funkcionirati ni tržište, a ni planom se ne mogu odrediti uvjeti nastupanja na svjetskom tržištu; odnosno, to je moguće postići samo uz uvlačenje kompenzacijskih iznosa, koji onda opet zamagljuje problem.